

# MARS DE CANYA

Antigament, Portugal era un país abandonat a les solituds del mar. En els seus ports vivia una població diversa que va organitzar la reconquesta del territori àrab i la colonització. Els cavallers del Temple, foragitats per Felip de França, també van trobar acollida en les abruptes costes lusitanes, on fundaren l'orde de Crist, que tant contribuiria a l'expansió marítima. A l'establir-se al sud del Tajo, en un llogarret anomenat Avis, crearen el mestrat del mateix nom en la persona de l'infant reial bastard Joan I de Portugal.

Els ports lusitans passaren a ser baluards de naus i d'una burgesia cosmopolita triomfadora davant de la noblesa conservadora terratinent, a qui els nous sobirans concediren exempcions i privilegis. A Lisboa, el tràfic del nord d'Europa convergia amb el del migdia, a través de la labor dels membres de colònies estrangeres allà establertes. La navegació i el comerç constituïa per als lusitans el motor de la seva riquesa i la finalitat de la seva existència.

El matrimoni dels sobirans Joan I de Portugal i Felipa de Lancaster fou l'origen d'una generació d'alts infants dedicats a la missió de propiciar el comerç marítim. L'infant Pere, duc de Coïmbra –progenitor del nostre considerat Pere IV com a rei dels Catalans– fou un destacat viatger a totes les parts conegudes del món. L'infant Ferran va donar la vida en la conquesta i defensa de la regió nordafricana, anomenada “l'Algarve allende el mar”. L'infant Enric, conegut com “el Navegant” s'envoltà d'experts cosmògrafs, cartògrafs i els reuní en un lloc de l'extrem sud-est del territori lusità, des d'on navegants sortien amb aquelles naus exploradores assenyalades amb la creu de l'Orde de Crist, de la que era el seu Gran Mestre. Per aquest motiu va contractar el conegut cosmògraf balear Jaume de Mallorca –Jaume Ribes, fill d'Abraham Cresques, autor de l'atlas català de 1375– per a que l'assessorés en l'elaboració de cartes nàutiques i en la formació de pilots. Tingué l'obsessió d'arribar a aquell Orient conegut per referències franciscanes, sobre rics territoris cristians regits per un “preste Joan”, plens de productes que activarien el comerç de la nació.

Cada any, navilis portuguesos sortien a explorar el continent africà en els marges atlàntics fins el cap de Boixadors i la Guinea, límit obligat per ser la regió un bullidor de tempestes i de gran onatge, generats per l'efecte de l'intens calor de la zona tòrrida, agreujat per l'imprevist retrocés de la terra continental vers l'interior. Des de les platges lusitanes es podien veure partir les naus, amb els seus inflats **velams** amb la creu de Crist per divisa, fins a desaparèixer a l'horitzó. Com ho immortalitzà l'èpica de Lluís Vas de Camôes:

*“...Així forem obrint aquells mars que cap altre generació mai obrí. les noves illes veient i nous aires que el generós Enric descobrí...”*

Os Lusiades, Cant V. (1)

Els portuguesos foren els primers europeus que establiren factories a la costa occidental africana, aconseguint dels caps de tribus esclaus, marfil i or a canvi d'armes, pólvora, teixits i altres mercaderies. Foren les zones de la costa d'Or, la costa del Piment, la costa d'Ivori i la costa dels Esclaus. El comerç d'esclaus negres ja era conegut a la península perquè havia estat practicat pels àrabs que traficaven amb els pobles del sud del desert de Sahara. El 1442, els portuguesos iniciaren aquest comerç per la necessitat de mà d'obra per a les seves explotacions agrícoles colonials. De fet, a la península ja existien barris poblats de negres que havien obtingut l'emancipació i vivien com a homes lliures. El 1444 es va crear la *Compañía de Lagos*, per a explotar els productes africans oriunds de les costes de Guinea, anomenada també casa de Guiné o da Mina.

Aquests esclaus negres feren possible el desenvolupament de la indústria sucrera i dels seus derivats. L'infant Enric va decidir establir a l'illa de Madeira l'explotació de la canya dolça fent portar de Sicília patrons francs de la planta i tècnics d'aquesta –mestres de canya– per tal d'afavorir-ne el cultiu. A l'explotació agrícola els hi va afegir l'extracció del suc oguarapo, així com la seva transformació per mitjà d'uns mecanismes de premsa fusta anomenats “alzapremas”, junt amb la refinació del producte obtingut o cuit de la mel o melat.



*Alcàsser de Colom, residència de Diego Colom, fill de Cristòfor Colom*

Al segle XV, el sucre de canya era poc conegut en la major part dels països europeus, que preferien la mel i tan sols era utilitzat en la medicina. Els portuguesos, però, per mitjà de l'infant Enric – que percebia la tercera part de la producció, n'introduí l'exportació a Flandes, Gènova, Venècia i a la regió provençal d'Aigües Mortes, des d'on es distribuïa al sud de França.

Les Illes Açores foren ràpidament colonitzades i rompudes per a la plantació de canya de sucre. Les de Cap Verd foren poblades amb esclaus portats de Guinea, per tal d'ajudar en la producció de sucre i cotó. Aquestes colònies permeteren anar avançant en les expedicions marítimes i comercials, engrandint els mercats portuguesos, situats estratègicament al llarg de les costes atlàntiques.

S'ha dit que l'almirall Colom també es va dedicar a aquest comerç derivat de la canya de sucre durant la seva estada a l'illa de Madeira i Porto Santo Spirito. Fins i tot se li suposen alguns viatges per la Mediterrània per compte de la casa comercial Centurione di Negro, client d'aquest producte a l'illa de Madeira. L'escriptor cubà Fernando Ortíz arribà a dir de Colom que fou “el primer sucrer d'Amèrica” (2). De fet, el “colonato” era un sistema que preveia l'establiment d'una economia basada en la canya de sucre a

les Antilles. Les plantes de la canya de sucre foren portades en el segon viatge de l'almirall Colom. Tal i com es pot apreciar en un memorial per als reis, datat el 30 de gener de 1494 i tramesa per Antoni de Torres a la Cort "*las cañas de açucar segund unas poquitas que se pusyeron han prendido...aunque non faran mengua al Andalucia...*"

El cronista Fernández de Oviedo assenyala el caràcter capitalista de la indústria de la canya de sucre en el seu tractat titulat "*Que trata de los ingenios e trapiches de açucar que hay en esta Isla Española, y cuyos son y de que manera uvo principio esta rica granjería en aquestas partes, y primero en esta Isla*". (3). On s'indica ja que el català Miquel Ballester, nascut a Tarragona, fou el primer mestre sucrer, que després seria nominat com alcalde de la Vega, succeint-lo en la labor Pedro de Atienza.



*Recol·leció de canya de sucre*

*Recol·leció de canya de sucre* durant la seva captivitat (4). L'explotació de la canya de sucre era una empresa capitalista per la seva magnitud territorial, recursos de maquinària i de mà d'obra. Aquest ingeni tenia l'origen en el creat pel seu pare el segon virrei d'Índies, Diego Colom, a l'illa Isabela, des de la qual, a través del riu, el sucre era portat en barques fins a les naus ancorades al port, que prenien rumb a la península.

La producció de sucre requeria una mà d'obra esclava que portés la força de sang com a maquinària muscular. Això desembocaria en el tracte d'esclaus i amb la injustícia social. Els "ingenios" eren moguts per bous, cavalls o esclaus a manera de mola, fins que foren moguts per l'aigua. En Ballester, al principi, feia fer el suc de canya mitjançant una premsa de palanca de fusta.

Aquesta situació d'esclavitud i d'explotació humana va portar a les rebel·lions d'esclaus negres, sobretot d'aquells que procedien de tribus guerreres acostumades a la lluita. Una d'elles fou la que tingué d'afrontar el virrei Diego Colom, el 1522, en un dels seus territoris dedicat a aquesta explotació sucrera. El cronista Fernández de Oviedo ens en parla en el "*Tractat de la rebelión de los negros e del castigo que el almirante Don Diego Colom, hizo con ellos...*" Així com també ens en dóna testimoni en Juan de Castellanos de forma versificada:

*"El recuento concluso y acabado  
Y el escuadron de negros ya vencido,  
El de Don Diego llegó cansado,*

Un dels millors ingenis i trepigs coneguts fou el de l'almirall Lluís Colom –el malaurat presoner d'Oran, net del descobridor– que tingué de cedir a Sanz de Cardona per no tenir recursos econòmics amb que sostenir-ho

*Con presurosos pasos al ruido.  
Uno destos salió descalabrado,  
Y el Melchior de Castro malherido.  
Pasada de los dardos una mano,  
Pero no tardó mes en verse sano.  
Remediados aquestos desatinos,  
Tan necesariamente remediados,  
Poblaron las calzadas y caminos  
De negros por justicia castigados  
Sosegaronse todos los vecinos  
Que estaban de temor sobresaltados,  
Y otros hubo después, aunque no luego  
Que causaron mortal desasosiego”.*(5)

Com a conclusió, diríem estar d'acord amb la metàfora d'aquell gran poeta Manrique, que observa: “*Nuestras vidas son los ríos que van a dar al mar, que es el morir*” (6). En el cas que ens ocupa, la mar, frontera mòbil i harmònica dels lusitans per l'oest, fou on desembocaren les seves vides cercant sortida a la força natural que els empenyia. Aquella mar que es convertí no tan sols en fortuna, sinó també en servitud.

**ALBA VALLÈS**

#### **BIBLIOGRAFIA I NOTES**

1. Luís Vas de Camões, *Os Lusíadas*, Cant V.
2. Fernando Ortíz, *Contrapunto cubano del tabaco y del azúcar*, La Habana, 1963 pàg. 433
3. Gonzalo Fernández de Oviedo, *Historia General y Natural de Indias, Islas y Tierra Firme*, Tomo I, cap. VIII, Lib. IV, 1546, pàg. 108.
4. Alba Vallès i Formosa, *Relació de Colom amb la casa de Cardona*, TERRA RUBRA, 78, Tarroja, Setembre-October 2002.
5. Juan de Castellanos, *Elegías de Varones Ilustres de Indias*, Cant. II, Elegía V, 1589.
6. Jorge Manrique, *Coplas a la muerte del Maestro de Santiago, Don Rodrigo Manrique, su padre*, Clásicos Castellanos.